

*Naujosios istorijos mokyklinės programos: pokyčiai ankstyvųjų
naujųjų ir naujųjų amžių istorijos klausimuose*

Lekt. Andrius Grodis

Ankstyvieji naujieji laikai (ankstyvoji modernybė) ir naujieji amžiai (modernybė)

Ankstyvoji modernybė (XVI-XVIII a.)

- Suverenių teritorinių valstybių formavimosi procesas (8. *Absoliutizmo atsiradimas ir įsitvirtinimas Europoje – XVII a. Prancūzija*)
- Šiuolaikinės (povestfališkosios) tarptautinės politikos organizacijos susikūrimas
- Ankstyvųjų naujųjų laikų moderniosios ekonomikos gimimas (prekybinis kapitalizmas)
- Dėmesio koncentravimas į žmogų (*Humana studia*) ir individualumo samprata (7. *Renesansas ir reformacija*)
- „Kolumbinis apsikėitimas“ (6. *Amerikos ir jūrų kelio į Indiją atradimas, europinės kolonizacijos pasekmės. Daugiakultūris visuomenės susiformavimas Naujajame pasaulyje*)

Modernybė (XIX-XX a.)

- Teritorinės valstybės vartimas tautine. Romantizmas ir nacionalizmas glaudžiai susieja valstybę ir joje gyvenančius žmones. Valstybės teritorija tampa neatsiejama gyventojų tapatybės dalimi.
- Pramoninė gamyba
- Urbanizacija
- Naujų energijos šaltinių gamybos procese naudojimas (garo variklis, elektra)
- Demokratinių institutų plėtra ir universali žmogaus teisių doktrina
- Sekuliarizmas

Renesanso politinė mintis ir suvereni valstybė I

Nikolo Makiavelis

- Makiavelio darbai atspindėjo XVI a. Italų žemių problemas ir turėjo konkretų praktinį tikslą – pasiūlyti valdymo strategiją, padėsiančią suvienyti Italiją.
- Jo valstybės teorijos, vėliau pavadintos *absoliutizmu*, pamatas – stiprus valdovas, kuris savo tikslui pasiekti gali pasitelkti bet kokias priemones.
- Kitas reikšmingas Makiavelio valstybės teorijos elementas – dvejopų moralės normų modelis. Vienos normos valdovui, kitos – piliečiams.
- Makiavelis padėjo pagrindus šiuolaikinei modernios valstybės sampratai. Ji palaipsniui imta suvokti kaip aukščiausia jėga tam tikroje teritorijoje ir vykdanči sąmoningą savęs stiprinimo politiką santykiuose su kitomis valstybėmis.

Žanas Bodenas

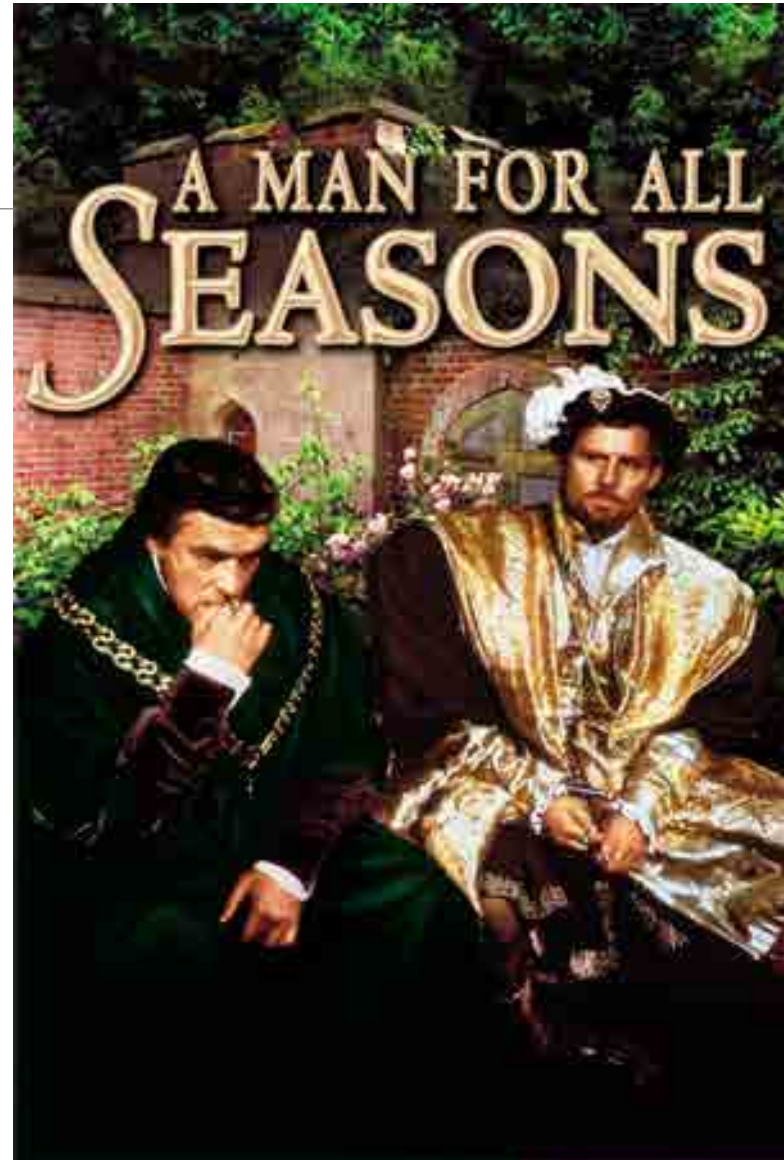
- Aukščiausios valdžios arba *Suvereniteto koncepcijos* kūrėjas.
- Svarbiausieji aukščiausios valdžios požymiai:
 1. galia leisti visiems piliečiams privalomus įstatymus;
 2. skelbti karą ir sudarinėti taikos sutartis;
 3. rinkti mokesčius;
 4. būti paskutiniąja teismo institucija;
 5. kaldinti pinigus.
- Apie Bodoną ir jo šalininkus:

„tuos, kurie karalystės ar savo namų ramybę vertina labiau negu sielų išganymą, kurie geriau sutiktų, kad karalystė gyventų taikoje be Dievo, negu kariautų tikėdama Jį“.

Renesanso politinė mintis ir suvereni valstybė II

Tomas Moras

- Makiavelio ir Bodeno darbų tikslas – padėti teorinius pamatus stiprių centralizuotų valstybių kūrimuisi, tuo tarpu Moro – siekti piliečių socialinės lygybės.
- Moro atsakas į Angliją kankinančias socialines problemas buvo ideali valstybė, kurioje nėra svarbiausio visų nelaimių šaltinio – privačios nuosavybės.
- Moro socialinė filosofija laikytina išimtimi XVI a. politinėje mintyje.

Rišeljė ir raison d'etat principo tarptautiniuose santykiuose įsigalėjimas

Kardinolas Rišeljė pasižymėjo ne tik sumaniai tvarkydamas šalies vidaus reikalus, bet ir padėjo pamatus ilgalaikiam Prancūzijos dominavimui Vakarų Europoje.

Jis su nerimu stebėjo išaugusią Austrijos ir Ispanijos Habsburgų galią po čekiško Trisdešimties metų karo laikotarpio. Todėl, nors ir būdamas katalikų kardinolu, suorganizavo prieš galingąją katalikišką dinastiją protestantiškų valstybių koaliciją.

Nacionalinis šalies saugumas nustelbė religines vertybes ir tapo prioritetiniu jo užsienio politikos principu.

Šio principo, kuris imtas vadinti *raison d'etat* arba *nacionaliniu interesu*, dėka, Rišeljė pavyko užkirsti kelią Habsburgų dominavimui Europoje ir sustiprinti Prancūzijos tarptautinę padėtį.

Dešinėje – Kardinolas Rišeljė. Portreto (apie 1642 m.) autorius – P. de Champaigne.

Šiuolaikinės tarptautinių santykių sistemos susiformavimas

Vestfalijos taika (1648) padėjo pamatus šiuolaikinei tarptautinių santykių sistemai, dar vadinamai povestfališkąja tarptautine organizacija.

1. Svarbiausiu tarptautinės sistemos vienetu tapo suvereni valstybė. Joks viršnacionalinis autoritetas (Šventosios Romos imperijos valdovas ar Romos popiežius) neturėjo teisės kištis į valstybės vidaus reikalus, kaip neretai būdavo iki Trisdešimtųjų metų karo.
2. Tarpvalstybiniuose santykiuose įsitvirtino vadinamasis *raison d'état* principas, t.y. nacionalinių interesų išskėlimas virš visų kitų, pavyzdžiui, religinių.
3. Vestfalijos sutartis tapo pirmuoju visuotiniu Europos valstybių susitarimu, įtvirtinusi taiką jėgos balanso pagrindu. Buvo siekiama neleisti pernelyg sustiprėti kuriai nors valstybei, nes tai kėlė grėsmę kitiems tarptautinės sistemos nariams.
4. Pradėtos formuoti tarpvalstybinių konfliktų būdus apibrėžiančios šiuolaikinės tarptautinės teisės normos. Nurodyti taikūs konfliktų sprendimo būdai (derybos, arbitražas) ir karinės jėgos taikymo galimybės. Kitokius karus sutarta laikyti nelegitimiais.

Olandijos įsigalėjimas tarptautinėje prekyboje ir kolonijiniai užkariavimai

Po ilgai trukusios kovos dėl nepriklausomybės Olandijos ekonomika stebėtinai greitai atsigavo ir ėmė neregėtais tempais augti.

Siekdama dominuoti tarptautinėje prekyboje Olandija didžiulį dėmesį skyrė laivyno statybai ir modernizavimui.

- Jau XVII a. viduryje prekybinis Respublikos laivynas buvo didžiausias pasaulyje. Laivų skaičiumi ir tonažu jis pralenkė Anglijos ir Prancūzijos laivynus kartu sudėtus.
- Laivynas užtikrino Olandijai bet kokių žaliavų, bet kurioje pasaulio vietoje, prieinamumą ir jau pagamintų prekių realizaciją. Todėl šios nedidelės Respublikos pramonė buvo labiausiai išvystyta ir šakota visoje Europoje.

Olandai nuo pat nepriklausomos valstybės susikūrimo ėmė skverbtis į kolonijinę prekybą. Per pirmus tris XVII a. ketvirčius jie beveik visiškai išstūmė portugalus iš Indijos vandenyno baseino.

Rytų prekybos monopolį į savo rankas sukoncentravo Olandijos *Ost Indijos bendrovė*, tai atvėrė jai galimybes gauti milžiniškus pelnus iš prekybos prieskoniais. Bendrovė į europinę rinką taip pat tiekė kinišką žaliąją arbatą, beatodairiškai plėtė banginių medžioklę.

Olandija pasaulinėje prekyboje dominavo iš esmės visą XVII a. Bet XVIII a. pradžioje Respublikos ekonomikoje ėmė ryškėti stagnacijos požymiai. Pradėjusiai vystytis masinei fabrikinei pramonei Olandijoje trūko ir žaliavų, ir darbo jėgos, ir teritorijos. Iš Respublikos ekonomikos varikliu buvusios tranzitinės prekybos olandus palaipsniui išstūmė stiprėjanti Didžioji Britanija.

Ost-Indijos Bendrovė – Olandijos „aukso amžiaus“ simbolis

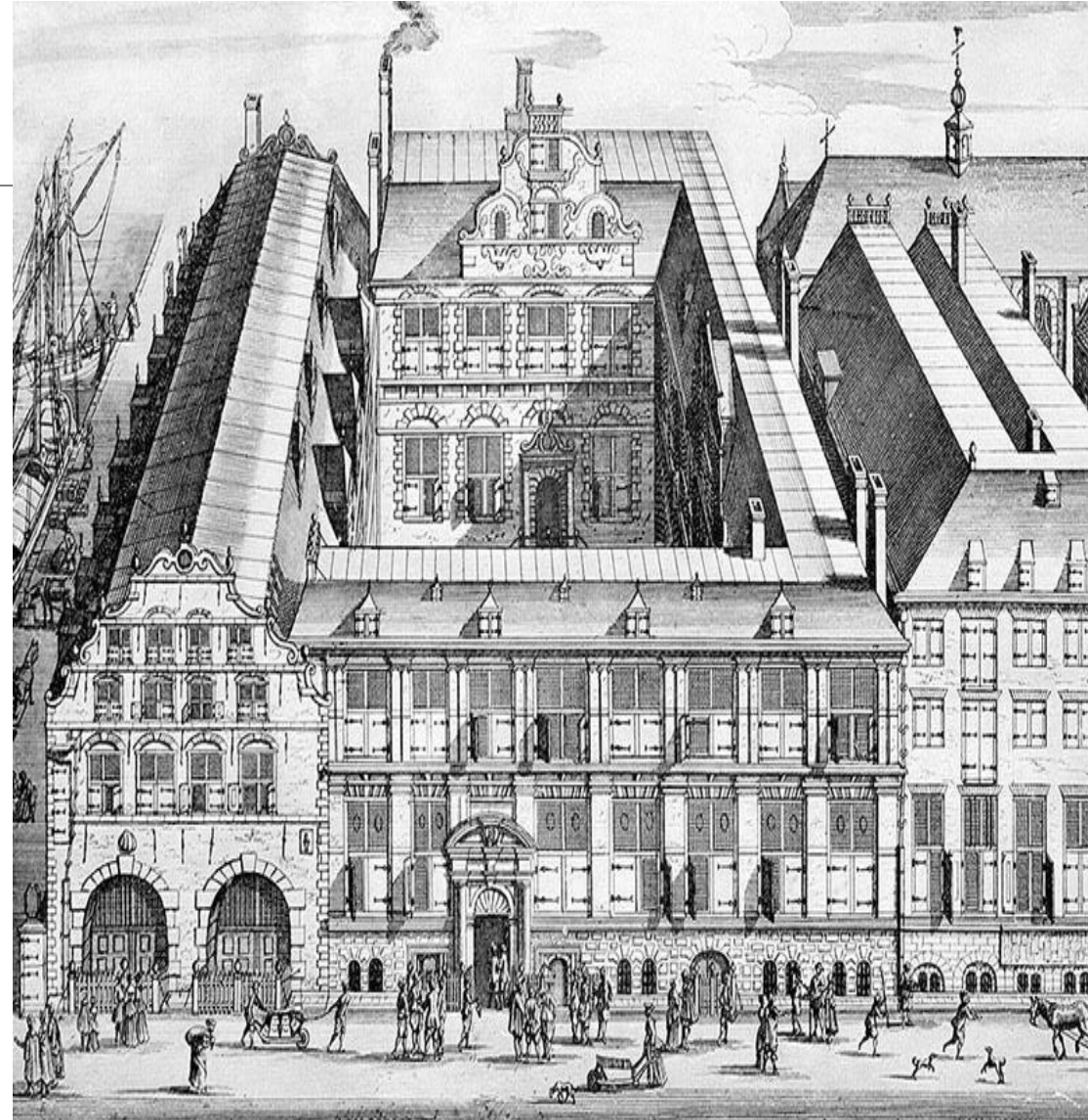
Susikurti Ost-Indijos akcinei bendrovei palankias sąlygas sudarė Olandijos gyventojų socialinė struktūra. XVII a. pr. didesnioji šalies gyventojų dalis jau gyveno miestuose ir buvo įsitraukę į gamybinę arba prekybinę veiklą.

Olandijos vyriausybė nutarė, kad prie įmonės kapitalo galėjo prisidėti visi šalies gyventojai, įsigydami bendrovės akcijų. Tokiu būdu buvo surinkta tiems laikams milžiniška 6,5 mln. guldenų įstatinio kapitalo suma, leidusi bendrovei vykdyti aktyvias, bet rizikingas prekybines operacijas.

Gana greitai bendrovė pradėjo dirbti taip pelningai, kad 1632 m. priėmė beprecedentį sprendimą – akcininkams mokėti fiksuotus 12,5 proc. dividendus, nepriklausomai nuo kasmetinių veiklos rezultatų.

Bendrovės akcijų kurso nuolatinis kilimas (XVII a. akcijų kaina padidėjo 7 kartus) iliustratyviai atspindėjo ir pačios Olandijos klestėjimą.

Dešinėje – Ost-Indijos kompanijos centrinė būstinė Amsterdame. XVII a. graviūra.

Olandija ir moderniosios ekonomikos gimimas

Akcinės bendrovės atsiradimas – vienas svarbiausių ankstyvųjų naujųjų laikų ekonominių reiškinių. Pradėjus kurti akcines bendroves, greitai susiformavo ir akcijų rinka. Ost-Indijos bendrovės akcijos pasirodė nepaprastai paklausios. Neatsitiktinai, būtent Amsterdamo, 1607 m. susikūrė pirmoji pasaulyje *akcijų birža*. Tuo pat metu įsteigiamas ir *valiutos mainų bankas*.

Bendrovė, birža ir bankas sudarė trinarį naujoviškos ekonomikos pagrindą.

Todėl Olandija istoriografijoje tradiciškai įvardijama, kaip modernios kapitalistinės ekonominės sistemos pradininkė.

Dešinėje – Amsterdamo akcijų biržos didysis kiemas XVII a. viduryje. Emanuel de Witte paveikslas, 1653 m.

1636-1637 m. tulpių sandorių burbulas

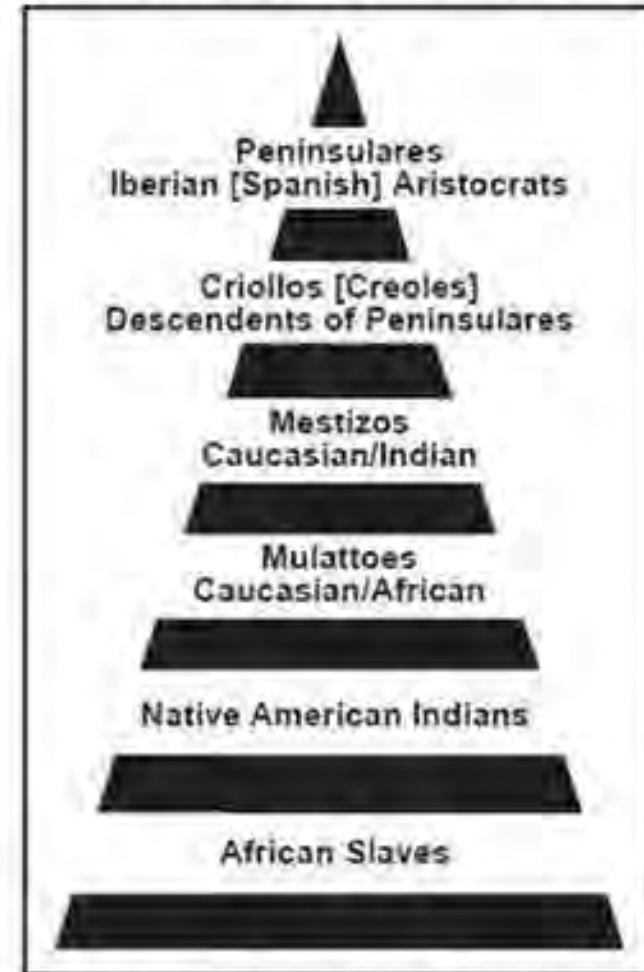
Kartu su modernia ekonomika radosi ir neatsiejamas jos reiškinys – akcijų rinkos burbulas. XVII a. pradžioje iš Leideno botanikos sodo pavogtos tulpės paveiktos viruso mutavo: atsirado naujų žiedų formų ir atspalvių. Tai sukėlė šalyje „Tulpių maniją“. Atsirado tulpių biržos, jose prekiauta ne tik svogūnėliais, bet ir įsipareigojama pirkti arba parduoti tam tikrą jų kiekį ateityje. 1623 svogūnėlis kainavo 1000 guldenų, tuo tarpu vidutinė metinė olando alga siekė 150 guldenų. Manija viršūnę pasiekė 1637 m. Paaškęjus, kad pasiūla drastiškai viršija paklausą, tulpių burbulas sprogo padarydamas nemažai žalos šalies ekonomikai.

Viršuje – dailininko Jano Bruenghelio Junesniojo apie 1640 m. nutapytas paveikslas „Tulpių manijos satyra“.

Didieji geografiniai atradimai ir „Kolumbinis apsikeitimas“

Social Classes in Spanish Colonies

Source: John Osborne et al. *Global Studies*, N & N Publishing (adapted)

Britų imperija ir netiesioginė valdymo sistema

- Vienu ryškiausių Britų imperijos valdymo bruožu galima įvardyti netiesioginę valdymo sistemą.
- Britai apsiribodavo užimtos teritorijos užsienio politikos kontrole ir karinių dalinių įkurdinimu strategiškai svarbiose vietovėse, o į vidaus reikalus stengėsi kištis kuo mažiau.
- Tokia praktika XVIII a. pabaigoje pradėta taikyti Indijoje. Be tiesiogiai Londono valdomų sričių Indijoje buvo paliktos ir radžų valdomos kunigaikštystės.
- Radža įsipareigodavo paleisti savo kariuomenę, priimti bei išlaikyti britų karinius dalinius ir Londono atstovą – *Resident at his Court*. Kunigaikštystėse buvo paliekami galioti vietiniai įstatymai, teismai ir administracija.
- Remdamiesi netiesioginio valdymo sistema britai XIX a. valdė nemažą dalį kolonijų, turėjusių vasalinių valstybių ar protektoratų statusą.
- 1900 m. Britų kolonijinė imperija apėmė 33 mln. km² plotą. Dideles valdas išlaikyti darėsi pernelyg sudėtinga, todėl kai kurioms kolonijoms buvo suteikta savivaldos (dominijos) teisė.
- Tokios Londono politikos, dar vadinamos „federaline panacėja“, tikslas buvo eliminuoti kitų stiprėjančių valstybių įtaką arba grėsmę savosioms kolonijoms (Kanadoje – JAV, Pietų Afrikos Sąjungoje – Vokietijos).